

ՀԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ
ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

***Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ***

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*պատրաստման քարտուղար*), Պատրիկ
Տոնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

- Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիսիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ. բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արքայը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ-ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոդյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյունիսյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Ասրղիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обосян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Սոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խենճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիսնակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արքախանյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արրակ Դաբաղյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագրական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աւանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթատեքստը <i>Յուլիա Անյոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրների Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ագուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պեյրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղանալանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաժխական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Մարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՏԵՂԱՓՈԽՎԱԾ ՍԻՐԻԱՀԱՅԵՐԻ ՀԱՐՄԱՐՎԵԼՈՒ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ

Արմենուհի Ստեփանյան*

Հողվածում քննարկվում է սիրիահայերի մի մասի Հայաստանի Հանրապետություն տեղափոխվելու խնդիրը: Արդեն մի քանի տարի Մերձավոր Արևելքում շարունակվող պատերազմի հետևանքով, ըստ պաշտոնական տվյալների, մոտ տասնհինգ հազար սիրիահայ տեղափոխվել է Հայաստան. մոտ կեսը փորձում է հաստատվել և նրանց համար սկսվել է հարմարվելու դժվարին գործընթացը: *Տեղափոխվել–փոխադրվել և հարմարվել* բառերն օգտագործում են իրենք սիրիահայերը՝ իբրև տեղի ունեցող գործընթացը բնորոշող բառերը:

Սիրիահայերի ոչ զանգվածային, բայց, այնուամենայնիվ, նկատելի ներկայությունը Հայաստանի Հանրապետությունում, մասնավորապես Երևանում, ազգագրական հետազոտության և վերլուծությունների անհրաժեշտություն է առաջացնում: Ուսումնասիրության համար, մասնավորապես, կարևորվում են հետևյալ խումբ հարցերը.

- սիրիահայերի ներեթնիկ խմբի ձևավորումը և նոր ինքնության ձեռքբերումը,
- հայրենիքի (նախնյաց հայրենիքի) և նոր միջավայրի ընկալումները,
- ընդունող միջավայրի հետ ունեցած փոխընկալումները,
- կենցաղային շփումները և այլն:

Հատուկ շեշտադրվում է ընդունող կողմի հանդուրժողականությունը 20-րդ դարի հայրենադարձության տարիներին իշխող մթնոլորտի համեմատությամբ, երբ, մասնավորապես 1960–1970-ականներին, ինչպես և այսօր, ներգաղթն ու արտագաղթն ընթանում էին միաժամանակ:

Կարևորվում է երևույթի ճիշտ գնահատականը, ինչը շոշափում է ազգային անվտանգության հարցերը:

Բանալի բառեր. սիրիահայ, տեղափոխված, վերաբնակված, հարմարվելու, գործընթաց, ներեթնիկ խումբ, նոր ինքնություն, նոր միջավայր, փոխընկալում, հայրենիքի ընկալում, հանդուրժողականություն:

* ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արդիականության ազգաբնակչության բաժնի ավագ գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու:

Սիրիահայերի տեղաշարժը, ինչպես իրենք են բնորոշում՝ *տեղափոխությունը* կամ *փոխադրությունը* Հայաստանի Հանրապետություն (որպես հետևանք Մերձավոր Արևելքում սկսված պատերազմի) տարերայնորեն շարունակվում է։ Զանազան պաշտոնական և ոչ պաշտոնական աղբյուրների համաձայն, սկսած 2013-ից առ այսօր Հայաստան է մուտք գործել 12.000–15.000 մարդ, որոնց կեսը կամ քիչ պակաս, տեղում հաստատվելու փորձեր են անում։

Մույն հաղորդման մեջ թվերը չէ, որ մեզ հետաքրքրում են, քանի որ դրանց ստուգությունը վստահելի չէ և ազգագրական բնութագրման համար նվազ կարևոր։ Նախ և առաջ կուզենայինք կանգ առնել շրջանառության մեջ դնելու առաջարկով վերն օգտագործած եզրասահմանումները, որոնք, ինչպես ասվեց, իրենց՝ սիրիահայերի պատկերացումների բնութագրիչն են։

Որքանով որ մեզ հաջոցվեց պարզել սիրիահայերի հետ ունեցած հանդիպումների և զրույցների ընթացքում. «Եղածը պատերազմի հետևանքով, պատերազմով պարտադրված տեղափոխություն է, որը չի բացառում և վերադարձը՝ խաղաղություն հաստատվելուց հետո»։ Կային և այնպիսիք, որոնց պնդմամբ Հայաստան գալը մինչ պատերազմն ընդունած որոշում էր՝ կայացրած հայրենիքը շենացնելու գործում իրենց մասնակցությունն ունենալու ցանկությամբ, քանի որ իրականացել էր անկախ հայրենիք ունենալու սփյուռքահայի երազանքը։ Պարզվեց նաև, որ նրանք խուսափում են կամ իրենց համար պարզապես խորթ է *ներգաղթ, արտագաղթ* կամ առհասարակ եզրույթը, առավել ևս անընդունելի է *փախչել – փախուստ* արտահայտությունը. որի մեջ նրանք նվաստացման երանգ են տեսնում։ Երբ խոսք էր լինում «հայրենադարձության» մասին, պատասխանը հետևյալն էր. «Աղանգ բան մը եղած է 1946–1947 թիվերուն, բայց ոչ հիմա։ Կեցած տեղերնիս ալ մերին հայրենիքն էր, որ ցգեցինք, եկանք։ Հայաստանն ալ հայրենիքնիս է, բայց երկրորդ, քանի որ տուներիս, գործերնիս Սուրիա ցգած ենք»¹։

Հարկ է նշել, որ իմ բանասացները միջին և բարձր տարիքի մարդիկ էին, որոնց համար Հայաստանը վիրտուալ հայրենիք է։ Նրանք, հատկապես միջին սերունդը ծնվել, մեծացել, կրթվել, կայացել է ելքի երկրում։ Այդ երկիրն ընկալվում է որպես ծննդավայր–հայրենիք։ Իմ այն հարցին, թե Սիրիայում եղած ժամանակ ինչ պատկերացում ունեին Հայաստանի մա-

1 Բանասաց Ալիս Կյուլայենկյան, Հալեպից։ Բանասացի խոսքի ուղիղ մեջբերման մեջ թույլ տրված ուղղագրական շեղումները պայմանավորված են վերջինիս արտասանությանը հարազատ մնալու միտումով։

սին, պատասխանն այն էր, «թե գիտեին, որ այնտեղ հայեր են ապրում, որ սովիեթ սիստեմ չիկա, բայց դժվարություններ շատ ունին և շատեր հոնկե կփախին»²:

Այս հարցին թերևս նորից կանդրադառնանք, հիմա վերադառնանք Հայրենիք-Հայաստան ընկալումներին երիտասարդ սերնդի պատկերացումներում: Այս տարիքային խմբում տարբերակվում է երկու շերտ. մեկը նրանք են, ովքեր տարիներ առաջ, դեռևս խաղաղ պայմաններում եկել են Հայաստան ուսանելու և նրանք, ովքեր եկան իրենց ընտանիքների կազմում կամ հետո միացան նրանց:

Առաջին խումբը հայաստանյան բուհերն ավարտած երիտասարդներն էին, որոնք տեղում մասնագիտական որակավորում ձեռք բերելով և նյութական հնարավորություն ունենալով փորձում էին սեփական գործն ունենալ և այդ կերպ ինտեգրվել Հայաստանի հասարակության մեջ: Շատերի հետաքրքրությունների ոլորտում է և Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը³: Մյուսները, որոնք ընտանիքի հետ են եկել, շատ են դժվարանում հարմարվելու գործընթացում և «աչքերնին դուրսն է», այսինքն Եվրոպայում, կամ Ամերիկայում են տեսնում իրենց ապագան: Նրանց չի հետապնդում ոչ վիրտուալ և ոչ էլ վիզուալ հայրենիքի պատկերը:

Չնայած աշխարհի քաղաքացու այս պատկերացումներին երիտասարդ սերնդի թե առաջին և թե առավել չափավոր երկրորդ խմբի ներկայացուցիչների համար նախընտրելի տարբերակ է հայաստանաբնակ և արցախաբնակ աղջկա հետ ամուսնանալը: Այս դեպքում, ի տարբերություն 1960–1970-ական թթ., երբ դա գրեթե միակ միջոցն էր երկրի տարածքից դուրս գալու, շահագրգիռ կողմը ոչ թե աղջիկն էր, այլ տղան, որի պատկերացմամբ հայաստանաբնակ աղջկա հետ ամուսնությունը ընտանիք կազմելու հուսալի երաշխիք էր, այլասերումից խուսափելու միջոց: Այս տեսակետն արտահայտողները նկատի ունենին եվրոպական երկրներում միասեռականների ամուսնությունները թույլատրող օրենքը:

Վերստին անդրադառնալով տարիքային խմբերին, հարկ ենք համարում նշել, որ մեծահասակներից ոմանք, որոնք ակնհայտորեն փոքր թվաքանակ են ներկայացնում, ուրույն պատկերացում ունեն հայրենիք հասկացության մասին: Նրանց պատկերացմամբ՝ հայրենիք ունեցել են իրենց ծնողները, պապերը. դա օրինակ Այնթափն է, որտեղից վճռվել են:

2 Բանասաց Սարգիս Ալթնյան, 66 տարեկան, Դամասկոսից:

3 Իմ բանասացներից մեկի՝ հայեպահայ 37-ամյա Նժդեհ Շատոյանի աղջիկներից մեկին կնքել են Օձունում, անվանակոչելով Լորի, մյուսին Գանձասարում՝ Շուշի անվանելով:

Տարվելով հիշողություններով, Կամիշլիից տեղափոխված տարեց երկու կին, պատմում էին իրենց տեսածն ու գիտցածը, թե ինչպես արաբները խնամք տարան, ինչպես իրենք մեծացան, տուն ու տեղ դրեցին մի երկրում, որը պատսպարան եղավ ու փոխարինեց հայրենիքին ու հիմա նորից բնավեր եղան. «Հայուս ճակատին գրած է, որ իր տունը չպիտի ունենա, թոչունի պես պետք է նորեն ու նորեն շինե, նորոգե»⁴: Այդ սերնդի ներկայացուցիչներից շատերը գերադասեցին մնալ՝ ոմբակոծությունների ենթարկվելով, քան լքել իրենց տները և հեռանալ անծանոթ թվացող մի երկիր: Մեծահասակ մեկ այլ հալեպցի⁵, որի նախնիները Ջեյթունից էին, երագում էր գնալ ու մեռնել իր պատմական հայրենիքում: Այս Հայաստանը Արթինի պատկերացմամբ երիտասարդ սերնդի համար է, որոնք կարող են նոր արմատներ ձգել ու զգալ որ իրենցն է այս հողը:

Տեղափոխված սիրիահայերի սեռային կազմում գերակշռում են կանայք, մանավանդ ընտանիքների մայրերը, որոնցից շատերը եկել են արդեն Հայաստանում բնակություն հաստատած իրենց (թեկուզ չափափա) երեխաների կողքին լինելու համար և նրանց հետ կիսում են տեղի պայմաններին հարմարվելու բոլոր դժվարություններն ու խոչընդոտները:

Անդրադառնալով թե վերնագրում և թե շարադրանքում որպես եզրույթ օգտագործված *հարմարվել* բառին, նշենք, որ մենք որակական և իրավիճակային տարբերություն ենք տեսնում հարմարվել և ադապտացվել հասկացությունների միջև, թեպետև վերջիններս ընկալման և իմաստաբանական առումով ընդհանուր եզրեր ունեն: Բնակության նախկին վայրից նոր միջավայր տեղափոխված մարդկանց (հոծ կամ առանձին) խմբերի համար, նույիսկ մայր էթնոսի ներսում, այդ տեղափոխությունը նոր իրականության մեջ կողմնորոշվելու, այդ իրականությամբ թելադրված պայմաններին հարմարվելու փորձություններով լի մի ժամանակահատված է⁶:

Ադապտացումը կլինի հաջորդ փուլը, երբ մարդիկ որոշ չափով կողմնորոշվեն և որոշում կայացնեն երկարատև կամ մշտական բնակություն հաստատելու մասին: Այդպիսիք կան, բայց սակավաթիվ: Դա նրանք են, ովքեր ապահով նյութական միջոցներ ունեն (գործ, սեփականություն) կամ վստահ են Հայաստանում գործ սկսած իրենց զավակների հնարավորություններին, և անշուշտ, նրանք, ովքեր ազատ ելումուտի հնարավորու-

4 Զարմուհիներ Աղաժիի Թանգեյան (75 տարեկան) և Ազնիվ Թանգեյան (78 տարեկան), Կամիշլիից:

5 Արթին Խնջլյան, 82 տարեկան, Հալեպ:

6 Կարևոր է նկատի առնել այն հանգամանքը, որ քննարկվող գործընթացը շարժում է (գտնվում է դինամիկ վիճակում). մի կողմից գալիս են, մյուս կողմից հեռանում

թյուններ ունեն և ցանկության դեպքում կարող են հեռանալ այլ երկիր, նրանք ովքեր կարող են ապավինել իրենց ավելի վաղ տեղափոխված հարազատներին:

Այս առումով, թերևս, հետաքրքիր է զուգահեռ անցկացնել 1946 – 1948 թթ. հայրենադարձության հետ, երբ ադապտացումը շրջանցելով՝ հարմարվելու փուլը անխուսափելի, ինչ-որ տեղ պարտադրված դարձավ՝ պայմանավորված անելանելի իրականությամբ: Երկիրներգաղթած մարդկանց համար փակվել էին ելքի դռները և նրանց այլ բան չէր մնում, քան ընդունել դառն իրականությունն իր ողբերգական հետևանքներով:

Այս համեմատականով ուշագրավ են իմ սիրիահայ բանասացների պատմությունները՝ կապված 1940-ականներին ներգաղթած իրենց հեռավոր ծանոթ բարեկամների հետ, որոնց դառն հիշողությունները անհավանական էին թվում ներկայիս սիրիահայերին⁷: Ուշագրավ է, սակայն, որ ներկայիս պայմաններին հարմարվելու ջանքեր գործադրող սիրիահայերն, իրենց պատմածով, ներկայում բախվում են պետության թողտուլության վառ օրինակների և այդ պայմաններում առանձին կազմակերպությունների ու անձանց ակտիվ գործունեությանը, որոնց նպատակն է ոչ թե օգնելը, այլ խոչընդոտելը, շահույթ ստանալը: Մի խումբ սիրիահայերի հետ զրույցի ընթացքում լսեցինք հետևյալը, թե փախչելով իրենց բնօրրանից և սփռվելով աշխարհով մեկ, հայը նորից ոտքի կանգնեց, ունեցվածք ստեղծեց, հարգանք և հեղինակություն ձեռք բերեց օտար երկրներում: Հիմա ուզում է աշխատել իր հայրենիքի համար, որտեղ սակայն, միտումնավոր ձևով հնարավորություն չի տրվում: Նրանց համար արդեն հասկանալի է դառնում, թե ինչու են արտագաղթում Հայաստանից: Շատերն այս հիմամբ, սխալ համարելով Հայաստանում ապրել-աշխատելու իրենց որոշումը, մտածում են ետդարձի մասին:

Այս պահին երևանաբնակ տարաշերտ հասարակության մեջ մասնագետի աչքը կարող է առանձնացնել սիրիահայերի՝ սուբէթնիկ հատկանիշներով ձևավորվող խումբը: Այդ հատկանիշներից գլխավորը լեզվական մշակույթն է:

Հատկապես զրոսաշրջության այս փուլում Հայաստան այցելած սփյուռքահայերի մեջ առանձնանում են սիրիահայերը, որոնք, լինելով արաբախոս, քրդախոս միջավայրից, խոսում են մաքուր արևմտահայերե-

այլ երկրներ (օր. Շվեդիա, Ավստրալիա և այլն), նորից հետ գալիս Հայաստան: Քիչ չեն դեպքերը, երբ վերադառնում են ելքի երկրներ:

7 Հալեպահայ Անի Յակոբյանը և Մարիետա Բոյաջյանը պատմում էին հին սիրիահայերի հետ ունեցած իրենց հանդիպումների մասին, փորձում էին իմ միջոցով ճշտել լսածի իսկությունը:

նով, ի տարբերություն այլ երկրներից ժամանաժների, որոնք հաճախ խոսում են տվյալ երկրի լեզվով կամ շատ են օգտագործում օտարալեզու արտահայտություններ (մանավանդ անգլերեն, ֆրանսերեն), ինչն իսկույն մատնում է նրանց որտեղից լինելը: Հարկ է նշել, որ արևմտահայերեն խոսքը Երևանում վաղուց ի վեր խորթ չի հնչում, դեռ մի բան էլ ավելին: Երկուստեք նկատվում է լեզվամշակութային փոխներթափանցում հատկապես երիտասարդների ընկերական-կենցաղային շփումներում: Սիրիահայերն, ինչպես իրենք են ասում, փորձում են վարժվել Հայաստանի հայերենին և հակառակը՝ մտերիմ ընկերների կամ համակուրսեցիների շփումներում նկատվում է երևանաբնակ աղջիկ-տղաների ձգտումը գոնե նմանակել արևմտահայերենին միմյանց առավել հասկանալի լինելու համար: Երբեմն զավեշտալի իրավիճակներ են ստեղծվում, երբ սիրիահայերը փորձում են խոսակցականում օգտագործել երևանյան խոսվածքը՝ «սլենգը»: Հարկ է նշել նաև, որ ընդունող հասարակության և եկվոր խմբերի փոխընկալումներում այսօր ձևավորված դիմելաճը նույնպես կարևոր է և տանում է մերձեցման. այս հարցին արդեն առիթ ունեցել ենք անդրադառնալու, սակայն կուզենայինք ևս մեկ անգամ շեշտադրել, քանի որ վերջինս պայմանավորված է վերը նշված խմբերի երկուստեք հանդուրժողականությամբ (tolerance): Այսպես, եկվոր խմբերն անվանվում են սիրիահայ կամ սիրիացի, ընդունող հասարակությունը՝ հայաստանաբնակ (հայաստանցի) կամ երևանաբնակ (երևանցի), քանի որ եկվորները տեղավորվել են հիմնականում Երևանում (քիչ՝ մերձակայքում)⁸:

Կարևոր ենք համարում այս առիթով ևս համեմատական անցկացնել նախորդ դարի 40–60-ական և 60–70-ական թթ. տեղի ունեցած հայրենադարձության տարիներին ձևավորված իրարամերժ ընկալումների ու փոխհարաբերության հետ, որոնք արդյունք էին ինչպես երկրի քաղաքական, տնտեսական, կենցաղային տարբեր պայմանների, այնպես էլ Սփյուռքի և Հայաստանի հայերի միջև ձևավորված պատնեշի և միմյանց թյուր ճանաչման:

Բացի լեզվական մշակույթից, կենցաղավարման ոլորտը նույնպես տանում է այդ մշակույթի զանազանմանն ու փոխներթափանցմանը միաժամանակ: Այսպես, դեռևս անցյալ դարից տեղաբնակներին արդեն հայտնի էին Մերձավոր Արևելքից բերված կերակրատեսակներ, որոնց ամենից

8 Տես *Ստեփանյան Ա.*, Սիրիահայերը Երևանում (ազգագրական անդրադարձ). – Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում (Դ. Վարդումյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութերի ժողովածու), Երևան, 2014, էջ 317–327:

մեծ տարածում գտավ լաիմաջոն (արաբ. հաց և միս)⁹: Ուշագրավ է, որ այսօրվա սիրիահայերի և տեղաբնակների պատրաստած լաիմաջոների մեջ կան որոշ համային-որակական տարբերություններ, որոնք ունեն իրենց նախընտրողներին: Սիրիահայերի նոր միջավայրում ու կյանքի նոր պայմաններին հարմարվելու այս գործընթացում առաջնայինը բնակարանի ու աշխատանքի խնդիրներն են, որ մնում են եթե ոչ չլուծված, ապա ծանր լուծելի: Թե մեկը, թե մյուսը մնում են սեփական ջանքերով իրականացնելի, ինչը և նվազեցնում է տեղում ամրանալու նրանց հույսերը: Մինչդեռ սիրիահայերին երկրում պահել են ու այս հարցում պետական հոգացողության ցուցաբերումը շարունակական պատերազմի, թշնամական շրջափակման և ընթացող արտագաղթի պայմաններում առաջնահերթ ռազմավարական խնդիր է:

ПРОЦЕСС ПРИСПОСАБЛИВАНИЯ ПЕРЕСЕЛЕННЫХ СИРИЙСКИХ АРМЯН

Арменуи Степанян

Резюме

В статье рассматривается вопрос переселения части сирийских армян в Республику Армения.

Вследствие военных действий на Ближнем Востоке за последние годы по официальным данным в Армению переселилось около пятнадцати тысяч армян из разных регионов Сирии. Наблюдения за протекающим процессом дают возможность выдвинуть важные для этнографического исследования вопросы: изменения в идентичности (зачатки образования субэтнической идентичности), восприятие новой среды, понятия родины и прародины своих предков, взаимовосприятие и взаимопонимание с местным населением. Бытовые контакты, особенности трудоустройства и т.д.

В статье акцентируется также толерантность принимающей среды в настоящее время и сравнивается с ситуацией репатриации в 1940-ых гг., а также 1960–1970-ых годов, когда, как и в наши дни, одновременно протекало и обратное – эмиграция местного населения.

Правильная оценка, данная всему происходящему, затрагивает вопросы национальной безопасности.

Ключевые слова: сирийские армяне, переселение, приспособление, субэтническая группа, новая идентичность, взаимовосприятие, понятие родины, толерантность.

9 Մենք արդեն առիթ ունեցել ենք հիշատակելու այն պատմությունը, թե երբ 1970-ական թթ. արտագաղթող հայերն Ամման տարան լաիմաջոն, տեղում այն անվանվեց հայկական պիցցա, որի դեմ դժգոհեցին արաբները, քանի որ դա իրենց ազգային կերակրատեսակն է:

THE PROCESS OF ACCOMODATION OF SYRIAN ARMENIANS

Armenuhi Stepanyan

Summary

The article considers the displacement of of Armenians from Syria into Armenia.

As a result of the war in the Middle East, according to official data of 2015, about 15.000 Armenians moved to Armenia from different regions of Syria: half of them have decided to stay in Armenia and the difficult process of adaptation has begun.

The current process makes ethnographical observations possible, these include questions of changing their identity (subethnic identity), adaptation to new conditions, the ideas of the Motherland and Motherland of forefathers, living conditions, contacts with the native people, etc.

The emphasis is on the tolerance of the native people towards the new comers in comparison to the dominant athmoshere during the repatriation of the 20th century, especially during the 1960 –1970's when, as today, emigration and immigration took place concurrently.

A truthful appraisal of contemporary actions will affect national security.

Keywords: Syrian Armenians, ethnographical observation, national identity, Motherland, Motherland of forefathers, contacts, natives, conditions, tolerance, emigration, immigration.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱՀ	— Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ	— Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ	— Գարեգին սարկաւազ Հովսէփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնից
ԳՍ	— Գարեգին Սրվանձտյանց
ԵԼՄ	— Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան
ԷԱԺ	— Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ	— Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ	— Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ	— Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ	— Հին աւանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ	— Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ	— Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ	— Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ	— Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ	— Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ	— Վկայություն
ՔՀ	— «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ	— Мифы народов мира
СЭ	— Советская этнография
СПГУ	— Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ	— Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14.	The types of money and their ritual significance
<i>Armine Zohrabyan</i>	156
15.	Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets
<i>Lilia Avanesyan</i>	168
16.	Necklaces with dragon symbols
<i>Astghik Israelian</i>	179
17.	On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships
<i>Lianna Gevorgyan</i>	193

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18.	Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia)
<i>Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan</i>	206
19.	The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks
<i>Ester Khemchyan</i>	217
20.	The soul outside of the body in Armenian tales of magic
<i>Tamar Hayrapetyan</i>	231
21.	The Hisnakats (Forty days) feast epiphany
<i>Hasmik Abrahamyan</i>	243
22.	On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield
<i>Artak Dabaghyan</i>	255
23.	Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant
<i>Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan</i>	263
24.	Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed
<i>Smbat Hakobyan</i>	269
25.	Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research)
<i>Sose Grigoryan</i>	279

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26.	Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats
<i>Arsen Bobokhyan</i>	290
27.	Sacred objects from medieval Saghmsovank
<i>Ashot Manucharyan</i>	302
28.	Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region
<i>Hagop Tcholakian</i>	313

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458

XII. MINOR FOLKLORE GENRES

41.	Thematic manifestations of children's humor <i>Armen Sh. Sargsian</i>	470
42.	Folklore and ethnographic materials in the Vedi region <i>Svetlana Vardanyan, Hasmik Margaryan</i>	484
43.	Distinctive Armenian words in the dialect of Turkey's Hamshentsi <i>Sergey Vardanyan</i>	491
	Abbreviations	503

**ՀԱՊԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

XVII

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ
Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին նվիրված ժողովածու

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

ARMENIAN FOLK CULTURE

XVII

TRADITION AND MODERNITY IN ARMENIAN CULTURE
Festschrift for Stepan Lisitsian on the occasion of his 150th birthday

Խմբագիրներ՝
Հարություն Մարության,
Թամար Հայրապետյան,
Սուրեն Հոբոսյան

Էջադրում և ձևավորում՝
Արթուր Հարությունյան

ISBN 978-9939-9178-2-5

9 789939 917825

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԱՌԱԿԱՆ ԴԱՏՈՑ ԱՆԱԿՈՒՅԹՈՒՄ